

В. І. МИТРОФАНОВА

ПАМ'ЯТКИ ЗАРУБИНЕЦЬКОГО ЧАСУ НА ДІНЦІ

Влітку 1960 р. в зоні будівництва Печенізького водосховища на р. Північний Донець провадила роботи Кочетоцька експедиція Інституту археології АН УРСР. На лівому березі Дінця, біля с. Новодонівки, Вовчанського району, Харківської області, автором були проведені невеликі розкопки¹, якими вперше для басейну Дінця були виявлені два поселення, матеріали з яких дуже подібні до пам'яток зарубинецької культури.

Враховуючи особливий інтерес радянських археологів до зарубинецької культури, як культури ранньослов'янської, ми як можна повніше подамо матеріали обох новодонівських поселень.

Перше поселення, розташоване за 1 км на південь від с. Новодонівки, займає невелике піщане підвищення у заплаві Дінця. Місцезнаходження його виявлено розвідкою 1959 р., під час якої на поверхні були зібрані уламки посуду епохи бронзи та салтівської культури².

Наші розкопки показали, що культурний шар поселення містить, в основному, залишки зарубинецького часу, а більш давні нашарування епохи неоліту і бронзи майже повністю зруйновані.

Розкопки загальною площею 160 м² були закладені у північно-західній частині названого підвищення.

Потужність культурного шару (гумусний сіро-чорного кольору супісок) становить від 0,25 до 0,6 м. В деяких місцях нижче цього рівня простежувались житлові або господарські ями та вогнища. До зарубинецького часу відносяться дві злегка заглиблені житлові споруди. Від однієї з них, яка знаходилась в східній частині підвищення, зберігся куток, який свідчить про прямокутну форму споруди. В цьому кутку знаходилася овальна в плані яма діаметром 0,92—0,8 м, де було вогнище. Глибина ями від рівня долівки житла — 0,74 м. В заповненні ями траплялись кістки тварин, уламки грубого ліпного посуду з домішкою шамоту і глини і уламки ліпних лискованих мисок з увігнутим краєм.

На відстані 1 м на південний схід від вогнища виявлений вкопаний у землю великий горщик, від якого збереглася нижня частина. Біля нього лежав уламок верхньої частини лискованого глека жовтувато-сірого кольору (рис. 1, 5).

Залишки другого житла простежувалися в північно-західній частині підвищення. Очевидно, це житло складалося з двох камер. Більша

¹ В розкопках брала участь співробітниця Київського державного історичного музею М. М. Чубарова.

² Д. Я. Телегін, Е. В. Пузаков, В. К. Михеев, Отчет о разведке исторических памятников в зоне строительства Печенежского водохранилища на р. Северном Донце в 1959 г., Науковий архів ІА АН УРСР, 1959, ф. 3-а, стор. 17, 26.

камера мала вигляд прямокутника розміром 5×4 м, витягнутого з заходу на схід. До північної стінки цієї камери примикала друга розміром 3×3 м.

У південно-східному кутку першої камери житла знаходилась піч з склепінням. Склепіння печі, складене з кусочків вапняної маси, завалилося. Під його завалом був розчищений черинь, який мав у плані

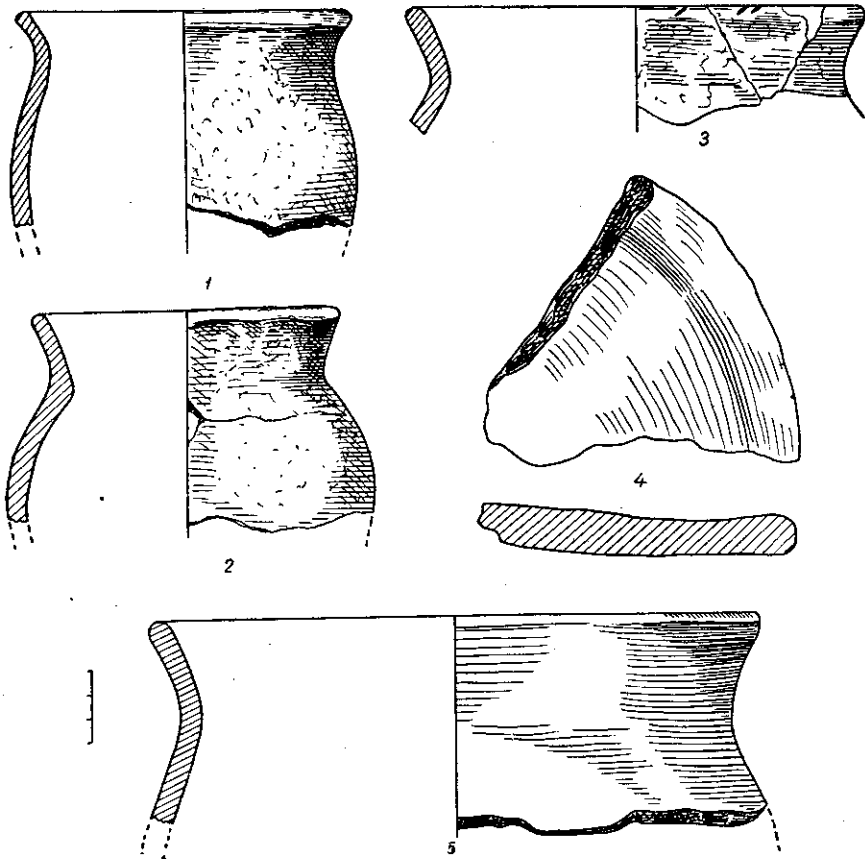

Рис. 1. Кераміка Новодонівського I (1, 3, 5) та II (2, 4) поселень.

вигляд підкови діаметром 0,6 м. Челюсті печі були повернуті до західної стінки житла. Біля печі лежала половина ліпної миски (рис. 2, 3).

На площі другого житла знаходилось п'ять господарських ям, за його межами ще чотири ями, в більшості з яких знайдені уламки грубих і лискованих ліпних посудин, в одній — лише кістки тварин, в одній — знахідок не було. Серед ям, що знаходились за межами житла, цікаві за своїм влаштуванням дві ями-погребі. Вони мали грушовидну в плані форму; до дна вели дві земляні сходинок. Серед знахідок у ямах-погребях траплялись тільки уламки ліпного посуду, аналогічного кераміці з жител та інших ям.

За 3 м на схід від північно-східного кутка житла стояв вкопаний в землю великий ліпний горщик.

Описані житлові споруди, вогнище та ями містили однорідні за культурною приналежністю уламки глиняного посуду. За нашими підрахунками, тут було понад 80 посудин. Серед них є фрагменти 6 мисок, 16 невеликих глеків, 30 відносно великих біконічних посудин, 1 сковорідки, 1 тигля і 31 посудини, форму яких визначити не можна.

Миски (рис. 2, 2, 3, 5, 7) звичайно зроблені із глини з домішкою дрібного шамоту і піску, чорного або сіро-чорного кольору, лисковані з обох боків. За формою миски досить одноманітні — з увігнутим всередину краєм і гострим ребром. Вони нагадують миски зарубинецької культури, добре відомі серед матеріалів Корчуватівського могильника³, Лепляви⁴, Почепського поселення⁵ і Чаплинського городища⁶.

Глеки (рис. 1, 1, 3, 5) характеризуються відігнутими назовні вінцями, слабоопуклими плечиками і, очевидно, дещо витягнутими пропорціями. Діаметр шийки глеків — від 12 до 20 см. Один з них має лисковану

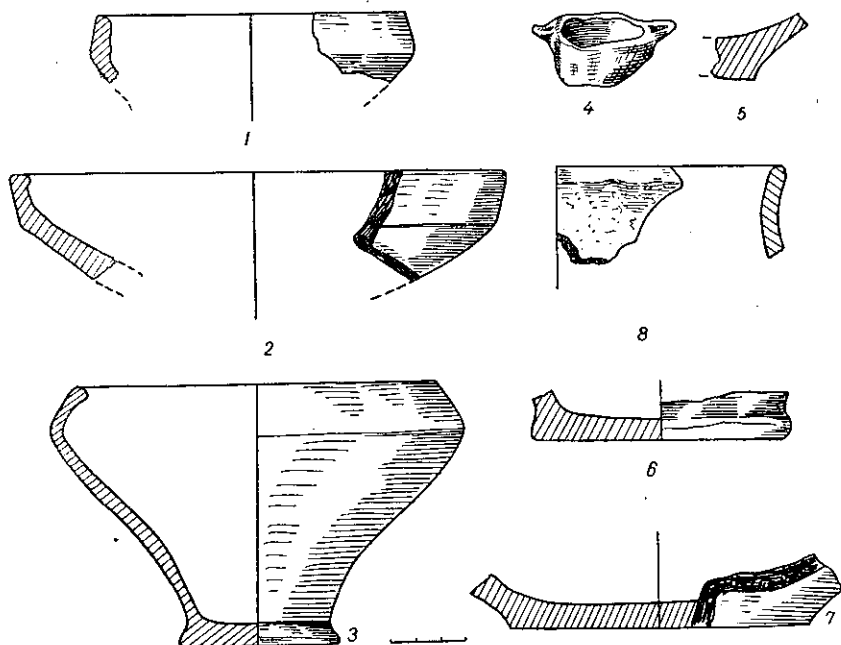

Рис. 2. Кераміка Новодонівського I (2—5, 7, 8) та II (1, 6) поселень.

поверхню світло-жовтого кольору (рис. 1, 5). Найближчою аналогією йому є глек з Почепського поселення⁷. Інший посуд цього типу зроблений із глини з домішкою піску і шамоту, колір їх звичайно жовтий, червонуватий або жовтогарячий. Поверхня досить ретельно згладжена рукою, залишилися навіть сліди пальців.

До найбільш численної групи належать порівняно великі біконічні горщики (рис. 3, 1, 2; 2, 8), зроблені із глини з домішкою шамоту і піску. Вінця їх іноді злегка відігнуті назовні; для них характерні роздуті боки і денця з виступаючим краєм. Діаметри шийки таких посудин коливаються в межах 12—30 см, але переважають посудини з діаметром 16—18 см. Поверхня посуду звичайно має сліди згладжування пальцями. Наявність великих домішок у глині часто робить поверхню посуду нерівною. Біконічні горщики зрідка орнаментовані по

³ В. П. Петров, Зарубинецько-корчуватівська культура Середнього Подніпров'я і синхронні культури суміжних територій, Археологія, т. XII, К., 1961, стор. 60, табл. II, 1, 2.

⁴ Там же, стор. 62, табл. II, 14.

⁵ Ф. М. Заверняев, Селища басейна р. Судость, СА, № 3, 1960, стор. 185, рис. 4, 1.

⁶ П. Н. Третьяков, Чаплинское городище, МИА, № 70, М., 1952, стор. 147, рис. 17, 3.

⁷ Ф. М. Заверняев, вказ. праця, стор. 185, рис. 4, 2.

краях вінець недбайливими нігтьовими ямками або защипами. Аналогії описаним посудинам знаходимо в кераміці всіх пам'яток зарубинецької культури.

Знайдений фрагмент тигля невеликий і не дає змоги реконструювати форму. Він дуже ошлякований, товщина стінок — 12 мм. Є ула-

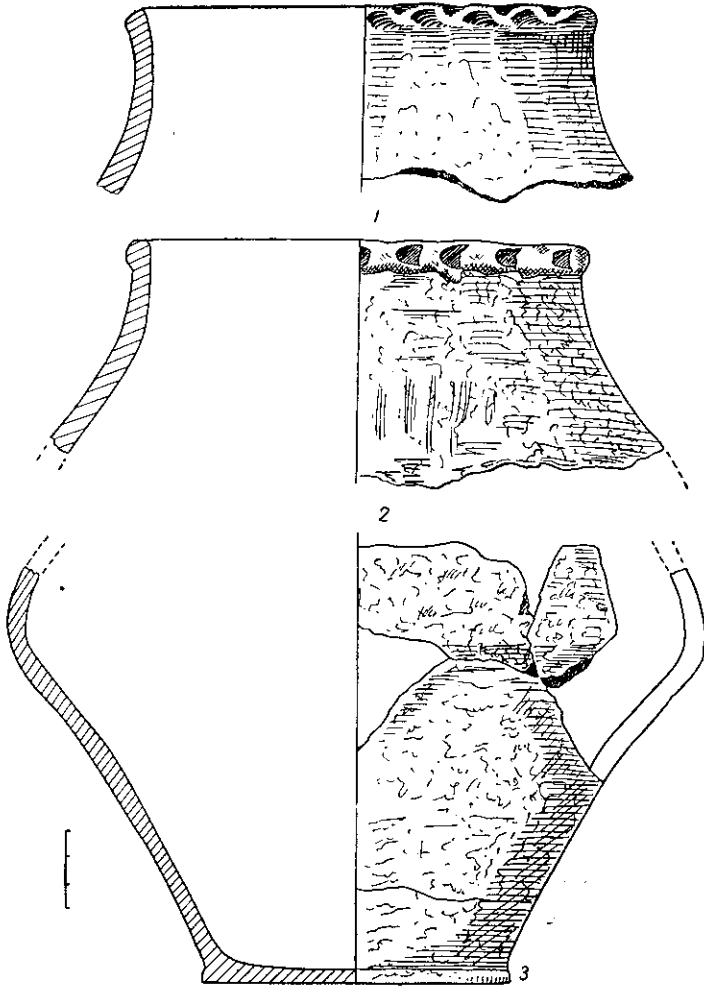

Рис. 3. Кераміка Новодонівського I (1, 2) та II (3) поселень.

мок сковорідки у вигляді плоского круга діаметром 26 см при товщині 15 мм (рис. 1, 4). Крім кераміки, на поселенні знайдена бронзова голка та уламок кістяної ручки, можливо від ножа.

До більш раннього часу в басейні Дінця належать скіфські поселення, про матеріальну культуру яких ми можемо судити, головним чином, з праць Б. А. Шрамка⁸.

На матеріалах Басівського городища, яке знаходиться на території Верхнього Посулля, В. А. Іллінська показала переростання скіфської культури в зарубинецьку, яка датується тут III—II ст. до н. е.⁹

⁸ Б. А. Шрамко, Курган и городище у с. Циркуны, КСИИМК, вып. 63, М., 1956, стор. 103—108; його ж, Новые поселения и жилища скифского времени в бассейне Северского Дона, КСИИМК, вып. 54, М., 1954, стор. 105—115; його ж, Городище скифского времени в с. Караван на Харьковщине, КСИА, вып. 7, К., стор. 60—61.

⁹ В. А. Иллингская, Позднескифский слой Басовского городища, КСИА, вып. 11, К., 1961, стор. 59—63.

Хоч у басейні Дінця ми не маємо пам'яток, які показували б переростання скіфської культури в зарубинецьку, все ж зауважимо, що кераміка Новодонівки I типологічно дуже близька до скіфської за формою великих посудин, складом глини, з якої вони зроблені, і орнаментом у вигляді нігтьових відбитків або защипів по краях вінець. Проте для новодонівської кераміки вже не характерні такі ознаки, як наскрізні проколи по краях вінець або валики з защипами, а миски тут мають реберчасту форму, в той час як у скіфських край плавно увігнутий всередину.

Пізньюскіфські пам'ятки Сіверського Дінця Б. А. Шрамко датує IV—I ст. до н. е.¹⁰ Новодонівка I, мабуть, хронологічно йде за ними.

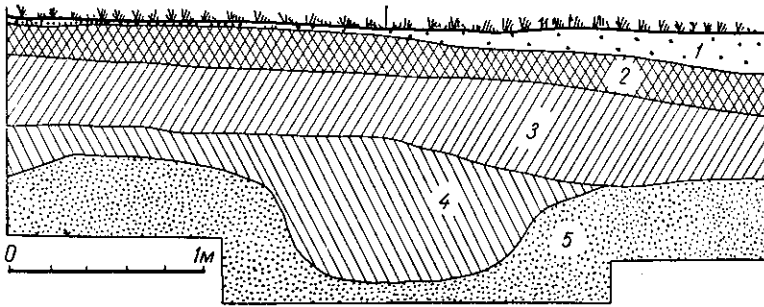

Рис. 4. Новодонівка II. Нашарування в траншеї 2.

1 — надувний жовтуватий пісок; 2 — піскуватий шар темно-сірого кольору; 3 — шар золістого піску; 4 — нижня щільна частина золістого шару; 5 — підстиляючий шар білого піску.

Про тривалість існування пам'яток типу Новодонівка I в басейні Північного Дінця свідчать стратиграфічні дані, одержані при невеликих розвідкових роботах на пункті 2 біля Новодонівки.

Вперше поселення було виявлене І. П. Костюченком і віднесене до епохи бронзи і черняхівської культури¹¹. Потім тут були проведені шурфувальні роботи Д. Я. Телегіним, в результаті яких з'ясувалось, що поселення багатощарове, із знахідками епохи неоліту, бронзи і салтівської культури¹². Нашими розкопками, які теж носили розвідковий характер, з'ясовано, що тут є також шар зарубинецької культури.

В південній частині поселення була закладена траншея, в якій чітко простежувалися такі нашарування (рис. 4): 1) надувний жовтуватий пісок товщиною до 0,3 м; 2) піскуватий шар темно-сірого кольору товщиною 0,3—0,5 м; 3) шар золістого піску товщиною 0,3—0,5 м; 4) нижня щільна частина золістого шару товщиною 0,2 м. Глибше йшов підстиляючий шар білого піску.

Культурні залишки пов'язуються з 2, 3 і 4-м шарами. Для нижнього шару (4) характерна ліпна груба і лискована кераміка, тотожня посуду Новодонівського I поселення (рис. 2, 1, 6; 3, 3). З цим шаром пов'язується яма грушовидної в плані форми. Для 2 і 3 шарів характерна ліпна кераміка з домішкою шамоту в глині, яка не відрізнялась від грубої кераміки нижнього шару, а також кружальна, типово черняхівська кераміка з шорсткою або лискованою поверхнею. Ліпного лискованого посуду в цих шарах не знайдено.

¹⁰ Б. А. Шрамко, Новые поселения и жилища скифского времени в бассейне Северского Донца, КСИИМК, вып. 54, стор. 107.

¹¹ И. П. Костюченко, Разведка в северо-восточной части Харьковской области, стор. 11; Дневник, стор. 5, Науковий архів ІА АН УРСР.

¹² Д. Я. Телегин, Е. В. Пузаков, В. К. Михеев, вказаний звіт, стор. 15—16, 25.

Цікава невелика посудина з черняхівського шару, зроблена із глини з домішкою великих зерен шамоту (рис. 2, 4). Виходячи з даних стратиграфії другого поселення, можна без сумніву стверджувати, що пам'ятка зарубинецького типу в басейні Північного Дінця передують пам'яткам черняхівського типу.

В. И. МИТРОФАНОВА

ПАМ'ЯТНИКИ ЗАРУБИНЕЦЬКОГО ВРЕМЕНИ НА ДОНЦЕ

Резюме

Автором были исследованы два поселения возле с. Новодоновка, Волчанского района, Харьковской области. При раскопках были вскрыты остатки жилищ и хозяйственных ям.

Керамика обоих поселений типично зарубинецкая, включает грубую кухонную посуду с примесью шамота в глине, лощеные миски с загнутым внутрь краем и кувшины. Отмечается типологическая близость зарубинецкой керамики и керамики предшествующего, скифского времени Донеччины.

Зарубинецкая культура на Донце прерывается черняховской культурой, что подтверждено стратиграфическими данными на пункте Новодоновка II

Новодоновские поселения являются самыми восточными пунктами зарубинецкой культуры.